

บทที่ 1

บทนำ

ความสำคัญของปัญหา

ท่ามกลางบรรยากาศที่ทั่วโลกกำลังเผชิญหน้ากับวิกฤตการณ์ต่าง ๆ โดยเฉพาะเรื่องอาหาร องค์การระดับโลกเช่นสหประชาชาติออกมาทั้งแสดงความกังวลใจ ทั้งวิงวอน เพื่อให้รัฐบาลทั่วโลกได้ตระหนักถึงปัญหาเกี่ยวกับเรื่องอาหารที่ทวีความรุนแรงมากขึ้นทุกวัน¹ ซึ่งอาจจะเป็นสาเหตุที่นำไปสู่การเกิดจลาจลเนื่องจากวิกฤตการณ์นี้ได้ ถ้าไม่มีแผนรับมือในระยะยาว โดยเป้าหมายสำคัญในการเรียกร้องก็มุ่งเจาะจงไปที่ประเทศกลุ่มเกษตรกรรม ซึ่งส่วนใหญ่ก็เป็นประเทศในกลุ่มประเทศกำลังพัฒนาให้ร่วมกันแก้ไขปัญหาระดับโลกนี้ ทำให้ประเทศไทยในฐานะประเทศเกษตรกรรมและเป็นผู้ส่งออกข้าว ซึ่งถือเป็นอาหารหลักรายใหญ่ประเทศหนึ่งถูกโจมตีในประเด็นดังกล่าวในเวทีระดับนานาชาติ²

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าประเทศไทยจะเป็นประเทศผู้ผลิตข้าวรายใหญ่ของโลก ก็เชื่อว่าสถานการณ์ราคาอาหารและราคาข้าวที่เพิ่มขึ้นจะไม่ส่งผลกระทบต่อสถานการณ์อาหารในประเทศ ทั้งการผลิตและการบริโภค เพราะท่ามกลางราคาข้าวที่เพิ่มสูงขึ้นเป็นเท่าตัวทั้งราคาขายข้าวเปลือกของชาวนา และราคาข้าวสำหรับบริโภคในท้องตลาดอย่างไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อน กลับกลายเป็นปัญหาซึ่งรัฐบาลต้องเตรียมรับมือและประกาศให้เรื่องวิกฤตอาหารและพลังงานเป็น

¹ เช่น ชาว "UN วอนทั่วโลกเร่งแก้วิกฤตอาหาร"

(<http://www.posttoday.com/breakingnews.php?id=234670>) โดยสหประชาชาติมีความกังวลใจเกี่ยวกับสถานการณ์วิกฤตการณ์อาหารแพงที่เกิดขึ้นทั่วโลกในขณะนี้ ทำให้โครงการอาหารโลกของสหประชาชาติออกมาเรียกร้องให้มีการสนับสนุนงบประมาณเพื่อแก้ปัญหาดังกล่าว โดยทางสหประชาชาติให้ความเห็นว่าปัญหาดังกล่าวมีสาเหตุจากการเพิ่มขึ้นของประชากร และการลดลงของพื้นที่การเพาะปลูกพืชบริโภค เนื่องจากการหันไปปลูกพืชพลังงานทดแทนมากขึ้นในช่วงภาวะน้ำในแพง รวมถึงการเกิดขึ้นของอุทกภัยในหลายประเทศ

² ดูรายละเอียดในข่าว เช่น "สมัคร"ได้ธนาคารโลกวิจารณ์ไทยปลูกพืชพลังงาน และดูแลเรื่องอาหารจะขาดแคลน (http://www.suthichaiyoon.com/WS01_A001_news.php?newsid=2405) โดยมีรายละเอียดของข่าวเกี่ยวกับการที่ประเทศไทยถูกวิพากษ์วิจารณ์ในที่ประชุมธนาคารโลก เกี่ยวกับการหันมาปลูกพืชพลังงานทดแทนเพิ่มมากขึ้นในสถานการณ์ที่โลกกำลังเผชิญหน้ากับวิกฤตการณ์ขาดแคลนอาหาร

ระเบียบวาระแห่งชาติ ซึ่งต้องเตรียมยุทธศาสตร์และแผนการในการรับมือ¹ พื้นที่ที่ใช้ในการทำเกษตรได้รับความสนใจ ตลอดจนมีแนวนโยบาย เช่น การหามาตรการในการคุ้มครองพื้นที่ในการทำเกษตรกรรมเพื่อผลิตอาหารไม่ให้ลดลง² รวมทั้งพยายามหาวิธีการที่ช่วยให้เกษตรกรสนใจปลูกพืชอาหารมากขึ้นโดยเฉพาะข้าว³ เพราะในช่วงเวลาที่ผ่านมาราคาข้าวตกต่ำ เกษตรกรจำนวนมากได้หันไปปลูกพืชเศรษฐกิจเพิ่มมากขึ้น หรือละทิ้งอาชีพเกษตรกรรมไปสู่ภาคอุตสาหกรรมมากขึ้น

โอกาสที่แทบจะหาไม่ได้ของชาวนา ในการได้ราคาข้าวเปลือกสูงถึงหลักหมื่นต่อเกวียน หรือปรากฏการณ์ที่โรงสีต้องไปจูงข้าวถึงหน้านา เพื่อให้ชาวนาขายข้าวให้ กลับไม่ได้ช่วยให้ชาวนาหลุดพ้นจากวังวนของปัญหาแบบเดิมๆ ดังจะเห็นได้ว่าปัญหาที่ชาวนาต้องเรียกร้องกลับดูไม่ต่างจากปัญหาที่ชาวนาในอดีตเผชิญ คือการต้องเผชิญหน้ากับราคาปัจจัยการผลิต เช่น ปุ๋ย ราคาน้ำมันที่จะต้องนำมาใช้กับเครื่องจักรที่สูงขึ้นตามไปด้วย และการกดราคาข้าวด้วยเหตุผลต่างๆ เช่น ความชื้นในข้าวเปลือก โดยที่ชาวนาก็ไม่สามารถควบคุมได้เช่นเดิม⁴

¹ อ่านรายละเอียดได้จากข่าว “การจัดทำยุทธศาสตร์รองรับสถานการณ์วิกฤตอาหารโลกและพลังงาน”

(<http://www.afet.or.th/thai/corporate/commodityshow.php?id=512>)

² ดูรายละเอียดจากข่าว “...กรม.มอบหมายให้สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกาไปศึกษามาตรการในการคุ้มครองพื้นที่ทางเกษตรกรรม 130 ล้านไร่ ไม่ให้ลดลง ซึ่งอาจจะพิจารณาจากกฎหมายที่เกี่ยวข้อง โดยไม่ให้กระทบกับสิทธิเจ้าของพื้นที่เกษตรกรรมเดิม รวมถึงมอบหมายให้กระทรวงมหาดไทยดูแลเรื่องการปฏิบัติตามกฎหมายในเรื่องค่าเช่านาข้าว การขึ้นค่าเช่าที่อาจส่งผลกระทบต่อเกษตรกร สำหรับพื้นที่ในการทำเกษตรกรรมเพื่อผลิตอาหารในขณะนี้ อยู่ที่ประมาณ 130 ล้านไร่ ซึ่งไม่นับรวมส่วนของการปลูกพืชพลังงานทดแทนที่มีอยู่ราว 20 ล้านไร่...” (http://www.suthichaiyoon.com/WS01_A001_news.php?newsid=2405)

³ เช่น “เกษตรเร่งเร่งส่งเสริมชาวนาปลูกข้าวช่วงราคาดี”

(<http://www.manager.co.th/Local/ViewNews.aspx?NewsID=951000051408>)

⁴ ดูรายละเอียดการตกเถียงในการเสวนาโต๊ะกลม จัดโดยหนังสือพิมพ์ประชาชาติธุรกิจ ในประเด็น “สถานการณ์ข้าว วิกฤตหรือโอกาสของสังคมไทย” ของตัวแทนกลุ่มชาวนาและกลุ่มโรงสีข้าว ซึ่งชาวนาชี้ให้เห็นว่า แม้ว่าราคาข้าวจะเพิ่มมากขึ้นแต่ชาวนาก็ต้องแบกรับภาระราคาปุ๋ยและปัจจัยที่เกี่ยวกับการผลิตที่เพิ่มมากขึ้นตามไปด้วย ในขณะที่โรงสีมองเห็นว่า สถานการณ์นี้สร้างโอกาสให้ชาวนามากกว่า โดยโรงสีต้องเข้าไปซื้อข้าวที่หน้านา ทำให้ชาวนามีทางเลือกในการขายข้าวเปลือก ซึ่งเป็นโอกาสในการสร้างกำไร (ประชาชาติธุรกิจ วันที่ 28 เมษายน พ.ศ. 2551 ปีที่ 31 ฉบับที่ 3996)

ดังนั้น จะเห็นได้ว่า ชาวนาซึ่งถูกผนวกเข้ากับระบบทุนนิยม มีการผลิตที่ต้องตอบสนองต่อระบบเศรษฐกิจทั้งภายในประเทศและกระแสความต้องการของตลาดโลก โดยได้ดำเนินมาอย่างชัดเจนตั้งแต่ทศวรรษที่ 2500 ที่ประเทศไทยเริ่มใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจ (และสังคม) แห่งชาติ ตามแบบอย่างการพัฒนาของธนาคารโลก ด้วยเป้าหมายที่จะก้าวไปเป็นประเทศที่ได้ชื่อว่าพัฒนาแล้ว มีตัวชี้วัดคือ ตัวเลขทางเศรษฐกิจและรายได้มาเป็นตัวกำหนดความสำเร็จในการพัฒนา ชาวนาซึ่งเป็นฐานการผลิตในภาคเกษตรกรรมที่มีจำนวนมากที่สุดจำเป็นต้องปรับตัวไปตามทิศทางในการพัฒนาประเทศภายใต้ระบบทุนนิยม ที่บีบให้ชาวนาต้องเปลี่ยนแปลงรูปแบบวิถีชีวิตและการผลิต โดยเห็นได้จากการเปลี่ยนการผลิตแบบอิงธรรมชาติแรงงานคนและสัตว์ มาเป็นพึ่งพาเครื่องจักร พุนแรงและสารเคมีเป็นปัจจัยสำคัญในการผลิต

โดยภาวะที่เกิดขึ้นดังกล่าวก็นำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงในทางเศรษฐกิจและสังคมของประเทศอย่างชัดเจน จนทำให้เกิดการศึกษากระบวนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในพื้นที่ต่างๆ โดยเฉพาะปัญหาเรื่องชาวนาและสังคมเศรษฐกิจของเขา แต่อย่างไรก็ตาม การศึกษาที่ปรากฏส่วนใหญ่ให้ความสำคัญชาวนาในพื้นที่ภาคกลางและอีสานเป็นหลัก จนชาวนาในการศึกษาที่มากมายนั้นกลายเป็นภาพตัวแทนสังคมชาวนาในประเทศไทยไปเสียแล้ว ถึงแม้ว่าอาจจะมีสาเหตุเพราะในภาคเหล่านั้นมีพื้นที่ทำนามาก และเป็นอาชีพหลักของคนในภาคนั้นก็ตาม

ขณะเดียวกันในทางภาคใต้แม้ว่าจะมีชาวนาและสังคมชาวนาเช่นเดียวกัน กลับมีการกล่าวถึงไม่มากนัก (สมภาพ ทองคงหาญ 2537: 12) ทั้งที่พื้นที่ภาคใต้ โดยเฉพาะบริเวณชายฝั่งตะวันออกก็มีลักษณะของสังคมชาวนาที่น่าสนใจและมีความเปลี่ยนแปลงที่ชัดเจนมากในยุคการพัฒนาในระบบทุนนิยม ที่มีการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เชื่อมต่อกับระบบทุนอย่างชัดเจน นับแต่อดีต ทั้งการทำเหมืองแร่ ยางพารา การประมง การเลี้ยงกุ้งกุลาดำ และยังมีพื้นที่ปลูกข้าวที่สำคัญอยู่ในบริเวณพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังลงไปจนถึงพื้นที่บริเวณทะเลสาบสงขลา ซึ่งน่าจะมีภาพกระบวนการปรับตัวของสังคมชาวนาในทางด้านเศรษฐกิจและสังคมที่น่าสนใจเช่นกันเดียวกัน

โดยพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังเป็นพื้นที่ที่น่าสนใจสำหรับการศึกษาสังคมชาวนาในภาคใต้ เพราะเป็นพื้นที่ที่ได้รับการกล่าวถึงว่าเป็นพื้นที่อยู่อาศัยของภาคใต้มาตั้งแต่อดีต ทั้งจากนักวิชาการ และประชาชนทั่วไปทั้งในและนอกพื้นที่ โดยครั้งหนึ่งพื้นที่แห่งนี้ได้กลับกลายเป็นพื้นที่ที่ยากจนที่สุดที่ต้องได้รับการฟื้นฟู จนเกิดแผนพัฒนาเพื่อฟื้นฟูเศรษฐกิจอำเภอปากพนัง (พอตา

แก่นแก้ว 2528: 112-115) จนพัฒนาต่อไปเป็นโครงการพัฒนาลุ่มน้ำปากพนังอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ทำให้มีโครงการพัฒนาต่างๆ เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง และดำเนินเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน เพื่อมุ่งเข้ามาพลิกฟื้นให้กลับเป็นสังคมเกษตรกรรมที่มีความเจริญรุ่งเรืองดังเช่นอดีต¹

แต่สิ่งที่ปรากฏจริงในพื้นที่ในการสำรวจภาคสนามเบื้องต้น กลับพบว่าพื้นที่เกษตรกรรม โดยเฉพาะพื้นที่นาข้าวที่ถูกทิ้งร้างมีจำนวนเพิ่มมากขึ้น พื้นที่การทำนาข้าวลดลง ผู้ที่อพยพย้ายถิ่นออกไปตั้งถิ่นฐานและไปประกอบอาชีพที่อื่น ไม่ได้สนใจจะกลับมาอย่างความคาดหวังของโครงการพัฒนาที่ตั้งไว้ แม้กระทั่งในช่วงเวลาที่ราคาข้าวเพิ่มสูงขึ้นก็ตาม

ดังนั้น ผู้ศึกษาจึงอยากจะทบทวนความเข้าใจเกี่ยวกับชาวนาว่า แนวคิด องค์ความรู้และข้อสรุปเกี่ยวกับชาวนาที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันสามารถช่วยให้เข้าใจและอธิบายความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมของชาวนาภาคใต้ได้หรือไม่ นอกจากนี้ยังต้องการตั้งคำถามเกี่ยวกับสถานการณ์ของชาวนา โดยใช้พื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังเป็นกรณีศึกษาวิถีชีวิตชาวนาภาคใต้ที่อยู่ภายใต้สิ่งแวดล้อมและเงื่อนไขที่แตกต่างจากชาวนาภาคอื่นๆ เพื่อเสริมข้อสรุปและสร้างความเข้าใจสังคมชาวนาไทยที่ละเอียดและมีแง่มุมที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้นกว่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

วัตถุประสงค์ในการศึกษา

1. เพื่อศึกษาและทำความเข้าใจบริบทประวัติศาสตร์ สังคมวัฒนธรรมของพื้นที่ปากพนังซึ่งเป็นผลจากการพัฒนาระบบทุนนิยมที่เกิดขึ้นในพื้นที่แห่งนี้ และมีผลต่อชาวนาและสังคมชาวนาในพื้นที่ในด้านต่างๆ โดยเน้นด้านเศรษฐกิจ
2. เพื่อศึกษาความเปลี่ยนแปลงและทางเลือกทางเศรษฐกิจ เหตุผลและเงื่อนไขในการตัดสินใจในการปรับตัวหรือสร้างทางเลือกทางเศรษฐกิจของชาวนาในพื้นที่ปากพนังท่ามกลางบริบทต่างๆ ที่พวกเขาต้องเผชิญ

¹ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ. พลิกฟื้นคืนสู่แผ่นดินทอง “ปากพนัง” ระบบบูรณาการ. 2548. กรุงเทพฯ: แอร์บอร์น พรินต์.

ระเบียบวิธีการศึกษา

1. สนามในการเก็บข้อมูล

เนื่องจากการศึกษาครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research) ซึ่งใช้การศึกษาแบบสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม (participant observation) โดยผู้ศึกษาเข้าไปร่วมอาศัยอยู่ในชุมชนเพื่อเรียนรู้วิถีชีวิต และเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ในชีวิตประจำวัน เพื่อทำความเข้าใจสังคม และใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth Interview) ในการเก็บข้อมูล โดยใช้เทคนิคการสัมภาษณ์ในรูปแบบต่างๆ ตามวาระและโอกาสที่เหมาะสม ในรูปแบบการพูดคุยอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ ตามประเด็นคำถามในการสัมภาษณ์ที่กำหนดไว้ ผู้ศึกษาจึงต้องทำการเลือกพื้นที่ที่มีความเหมาะสมทั้งในด้านการเป็น “สนาม” ในการเก็บข้อมูล และเป็น “ที่พัก” สำหรับตัวผู้ศึกษาเอง

ความสงสัยแรกต่อ “พื้นที่”

ราว พ.ศ. 2548 ที่ผู้ศึกษาได้เดินทางไปอำเภอปากพนังในฐานะผู้ช่วยในการเก็บข้อมูลงานศึกษาชิ้นหนึ่งซึ่งสนใจทำการศึกษาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์พื้นที่แห่งนี้ ซึ่งถูกพัฒนาขึ้นในฐานะแหล่งผลิตและการค้าข้าวที่สำคัญในช่วงเวลาหนึ่งของอดีต และได้เสื่อมสลายลง ความเจริญที่เคยดำรงอยู่ได้กลายเป็นเพียงภาพเก่า สะท้อนผ่านซากปรักหักพังโรงสีจำนวนหนึ่งที่ยังเรียงรายอยู่ริมแม่น้ำปากพนังในปัจจุบัน

อำเภอปากพนังจากข้อมูลและหนังสือจำนวนมากที่ผู้ศึกษาได้รู้จักเพิ่มเติม คือ พื้นที่ตั้งโครงการพัฒนากลุ่มน้ำขนาดใหญ่ ซึ่งได้รับการยกย่องถึงความสำเร็จในการจัดการน้ำสำหรับอาชีพที่แตกต่างอย่างมีประสิทธิภาพ โดยแบ่งแยกน้ำจืดเพื่อการเกษตรและการเพาะปลูก และน้ำเค็มเพื่อกิจกรรมเลี้ยงสัตว์น้ำและการประมง

แต่เมื่อเดินทางถึงอำเภอปากพนัง สิ่งที่ได้เห็นช่างแตกต่างกับปากพนังที่จินตนาการมาไว้เหลือเกิน ตัวอำเภอปากพนังดูเงียบเหงา ผู้คนที่อยู่อาศัยราวกับว่าจะมีแต่อยู่ในวัยผู้ใหญ่ที่ดูอายุแต่ละคนจะมากกว่า 40 ปีขึ้นไป ไม่ก็เป็นวัยเด็กซึ่งกำลังอยู่ในวัยเล่าเรียน อายุไม่เกินวัยมัธยมศึกษาตอนปลาย

บ้านเรือนไม้ตึกแถวบริเวณตลาดริมแม่น้ำปากพนังฝั่งตะวันออก ที่เป็นสิ่งสะท้อนภาพความเจริญในอดีต แม้จะทรุดโทรมไปบ้าง แต่ก็ยังดำรงอยู่ แสดงให้เห็นถึงเปลี่ยนแปลงของปากพนังตามกาลเวลาก่อนที่จะเกิดตึกแถวสร้างใหม่จำนวนมาก ที่ถูกสร้างเพื่อวัตถุประสงค์ในการเป็นบ้านของชนนางแอนด์ เพื่อลงทุนทำธุรกิจวังนก มากกว่าที่จะให้คนใช้อยู่อาศัย

แม่น้ำปากพนังเป็นน้ำนิ่ง เมื่อยืนริมน้ำ ก็สามารถได้กลิ่นไอน้ำเค็มลอยมา มีเรือประมงขนาดใหญ่จอดอยู่ 3-5 ลำ เมื่อมองย้อนไปอีกด้าน ก็พบเห็นสะพานข้ามแม่น้ำปากพนัง ซึ่งเกิดขึ้นมาพร้อมๆ กับการสร้างประตูระบายน้ำ ทำให้พาดน้ำที่ถูกรักษาใช้ในการข้ามแม่น้ำปากพนัง โดยเฉพาะแพขนานยนต์ ซึ่งสามารถบรรทุกรถยนต์ข้ามแม่น้ำ ก็ลดความสำคัญลงและยกเลิกการให้บริการไป ในปัจจุบันพาดน้ำในการข้ามแม่น้ำปากพนังที่ยังให้บริการโดยเทศบาลเมืองปากพนังก็เหลือเพียงแพขนานยนต์แบบบรรทุกรถจักรยานยนต์ และสำหรับบรรทุกคนข้ามเท่านั้น

เมื่อได้มีโอกาสเดินทางออกจากตัวเทศบาลเมืองปากพนัง เพื่อไปยังบ้านแม่เฒ่า (ยาย) ของเบนซ์ ผู้ซึ่งเป็นเพื่อนของผู้ศึกษา ที่ตำบลหูล่อง อำเภอปากพนัง สิ่งที่ผู้ศึกษาพบเห็นกลับไม่ใช่ผืนนาสุดลูกหูลูกตาอย่างที่เคยจินตนาการไว้ สิ่งที่พบกลับเป็นที่นาร้างสุดลูกหูลูกตา ที่มีหญ้าขึ้นสูงและรกร้าง สลับกันไปด้วยต้นสนที่บางครั้งครวมาลงทุนปลูกไว้ บ้างก็เป็นต้นกล้วยที่ขึ้นเต็มพื้นที่ แต่ไม่ได้ผ่านการดูแลเท่าใดนัก

บ้านเรือนที่พักอาศัยเหลืออยู่เพียงไม่กี่หลัง ส่วนใหญ่จะกลายเป็นซากบ้านเรือนที่ “ลาย” (รื้อ) ไปเรียบร้อยแล้ว ผู้ที่ยังอาศัยอยู่ที่นี้ก็เป็นเพียงผู้สูงอายุรุ่นราวคราวเดียวกับแม่เฒ่าของเบนซ์ ซึ่งส่วนใหญ่จะไม่ได้อาศัยอยู่ที่นี้เพียงแห่งเดียว แต่ในบางครั้งลูกหลานก็มารับไปอาศัยอยู่ด้วย และกลับมาอยู่ที่นี้ เพื่อดูแลบ้านเก่าเป็นครั้งคราวเท่านั้น

หลังจากเดินทางกลับจากการเยือนปากพนังในครั้งนั้น สร้างข้อสงสัยในใจของผู้ศึกษาว่าโครงการพัฒนาที่เข้ามาจัดการทรัพยากรน้ำ ซึ่งเป็นปัจจัยหลักในการประกอบอาชีพเกษตรให้เอื้ออำนวยและเพียงพอในการทำเกษตรกรรมเช่นนี้แล้ว แต่เหตุใดนาร้างถึงได้ยังมีอยู่อีกมากมาย ถ้าพื้นที่แห่งนี้มีศักยภาพและความเหมาะสม ก็น่าจะดึงดูดให้คนเข้ามาลงทุน หรือประกอบอาชีพเชิงเกษตรกรรมมากกว่านี้ มิเช่นนั้นแล้วการลงทุนจัดการน้ำอย่างเป็นระบบมิเสียเปล่าหรือ

คำถามที่เกิดขึ้นในใจครั้งนี้ถูกเก็บเอาไว้ในใจ ส่วนตัวผู้ศึกษาก็ยังต้องเดินทางขึ้นลงเพื่อไปยังอำเภอปากพนังอีกหลายครั้งในฐานะผู้ช่วยเก็บข้อมูลงานประวัติศาสตร์ให้ลุล่วง

พัฒนาข้อสงสัย เป็นประเด็น มองหาสนาม - ความลำบากใจของลูกสาวร้านข้าวสาร

ผู้ศึกษากลับไปปากพ่องีกครั้งในช่วงปลาย พ.ศ. 2550 ในช่วงเวลาที่ผู้ศึกษาคาดการณ์ไว้ว่า อาจจะทำวิทยานิพนธ์ในประเด็นเกี่ยวกับ “คน” ที่ปากพ่อง แต่ยังไม่สามารถตัดสินใจได้ อย่างชัดเจน ผู้ศึกษาได้มีโอกาสเดินทางไปยังปากพ่องอีกครั้งหนึ่ง แต่ในครั้งนี้เป็นการเดินทางไป กับครอบครัว

ในครั้งนั้น เหตุผลในการเดินทาง นอกจากไปกับพ่อแม่ซึ่งจะเดินทางไปเยี่ยมคู่ค้าทางธุรกิจ ชายข้าวสาร ซึ่งทำธุรกิจโรงสีแห่งหนึ่งในเขตลุ่มน้ำปากพ่องแล้ว อีกความตั้งใจคือ การเดินทางไป สำนวจความเป็นไปได้ที่จะหาพื้นที่และประเด็นที่ชัดเจนในการทำวิทยานิพนธ์ รวมทั้งที่อยู่อาศัยใน ระหว่างเก็บข้อมูล

การเดินทางครั้งนี้จึงเริ่มต้นที่ร้านขายข้าวสารของครอบครัวที่ตัวอำเภอ จังหวัดสุราษฎร์ธานี ด้วยรถยนต์ส่วนตัวเพื่อเดินทางไปยังโรงสี ซึ่งทำธุรกิจค้าขายข้าวสารให้กับที่บ้านมาเป็นระยะ 20 กว่าปีแล้ว เรียกได้ว่ามีความสนิทสนมกับครอบครัวมานานพอสมควร จากการติดต่อซื้อขาย ข้าวสาร

โรงสีของอารวย เรียกได้ว่าเป็นโรงสีที่มีขนาดใหญ่แห่งหนึ่งในแถบนี้ แม้ว่าตัวโรงสีจะตั้งอยู่ ตำบลบางพุทรา ซึ่งอยู่ในเขตอำเภอเมืองนครศรีธรรมราช แต่ตำบลนี้ก็ตั้งก็อยู่ในเขตต่อต่อระหว่าง อำเภอเมืองกับอำเภอปากพ่อง ทำให้สะดวกแก่การนำข้าวเปลือกมาขายของชาวบ้านทั้งในอำเภอ ปากพ่อง และอำเภอเมือง ด้วยความที่เป็นโรงสีขนาดใหญ่ที่มีกำลังซื้อสูง เพราะมีเครื่องมือใน การเก็บรักษาข้าวเปลือกเช่นเครื่องอบข้าวอยู่ ซึ่งนอกจากการรับซื้อข้าวจากชาวนาที่นำมาขาย แล้ว ทางโรงสียังได้ประกอบธุรกิจส่งข้าวสารประเภทหอมมะลิมาเพื่อจำหน่ายแก่คนที่นำข้าวมา ขายยังโรงสีและคนในละแวกนั้นด้วย

วันที่ได้ไปเยือนนั้น เป็นช่วงเวลาเก็บเกี่ยวพอดี วันนี้จึงมีชาวนาละแวกนั้นเดินทางมาขาย ข้าวเปลือกที่เพิ่งเก็บเกี่ยวเป็นจำนวนมาก เมื่ออารวยทราบจากพ่อและแม่ของผู้ศึกษาว่า ผู้ศึกษา คิดจะหาข้อมูลเพื่อทำวิทยานิพนธ์เกี่ยวกับปากพ่อง และต้องสัมภาษณ์ชาวบ้านด้วย จึงมีความ ประารถนาที่จะให้ความช่วยเหลือ และได้เรียกชาวนาที่มาขายข้าวยังโรงสีให้เข้ามาพูดคุยกับผู้ ศึกษา เพื่อสอบถามและเก็บข้อมูลในเรื่องที่ผู้ศึกษาอยากรู้ รวมทั้งยังกรุณายกห้องทำงานติด เครื่องปรับอากาศเย็นฉ่ำของโรงสีให้นั่งพูดคุยในวันนั้น

ในตอนนั้น ผู้ศึกษาไม่สามารถบอกปฏิเสธความหวังดีนั้นได้เลย รวมทั้งยังมีเงื้อมมือ และตั้งตัวไม่ทัน กับภาระที่รบกวนกับข้าราชการใหญ่โตที่มามตรวจพื้นที่ แล้วประชาชนในพื้นที่ก็ถูกเรียกเข้ามาที่ละคน เพื่อให้สัมภาษณ์

วันนั้นจบลงด้วยการที่ผู้ศึกษาได้มีโอกาสพูดคุยเรื่องสัพเพเหระเกี่ยวกับชีวิตผู้คนและอาชีพชาวนา กับหลายๆ คนที่คงตกอยู่ในอาการมึนงงเช่นเดียวกับผู้ศึกษา ว่าผู้ศึกษาเป็นใคร เจ้าของโรงสีถึงเรียกให้เขามาพูดคุยเรื่องต่างๆ ที่ดูไม่มีแก่นสารเอาเสียเลย ก่อนเดินทางกลับ อารวยยังแสดงความเชื่อเพื่อว่า ถ้าผู้ศึกษาคิดจะมาเก็บข้อมูลอีก ก็สามารถมาได้ทุกเมื่อ และจะอำนวยความสะดวกให้

ผู้ศึกษาไม่อาจอธิบายให้อารวยหรือใครๆ เข้าใจถึงการศึกษาระยะสั้นๆ และสังเกตอย่างมีส่วนร่วมได้เลย ว่าการเก็บข้อมูลของนักเรียนมานุษยวิทยาไม่สามารถกระทำอย่างเช่นในวันนี้ได้ สุดท้ายผู้ศึกษากลับบ้านไป พร้อมกับอาการตัดสินใจไม่ได้รับความช่วยเหลือจากอารวย เพราะความเอ็นดูในฐานะลูกหลาน พร้อมการอำนวยความสะดวกอย่างเช่นในวันนี้ ผู้ศึกษาคิดว่าผู้ศึกษาคงไม่สามารถเก็บข้อมูลได้อย่างที่คาดหวัง

แต่การได้มายังโรงสีครั้งนี้ ก็ทำให้ผู้ศึกษาได้พบเห็นบทบาทของโรงสีในการเป็นศูนย์กลางในการซื้อข้าวเปลือก และส่งข้าวสารมาขายให้แก่ชาวบ้านที่เข้ามาติดต่อ ภาพที่ดูขัดแย้งซึ่งผู้ปลูกข้าวต้องมาซื้อข้าวกิน รวมทั้งเรื่องสัพเพเหระ และชีวิตของชาวนาที่ได้มาจากการพูดคุยให้ผู้ศึกษา ซึ่งดูราวกับเป็นคนใหญ่โตฟัง

มองหาจุดยืนใหม่ใน “สนาม”

ผู้ศึกษาต้องกลับมามองหาหนทางใหม่อีกครั้งในการหาพื้นที่เพื่อเก็บข้อมูล รวมทั้งหาตำแหน่งแห่งที่ในการแสดงตัวที่ไม่อึดอัดเกินไปนัก ผู้ศึกษาจึงได้ไปปรึกษาเรื่องการหาสนามกับเบนซ์ ซึ่งได้ช่วยแนะนำผู้ศึกษาไปยังบ้านของญาติฝ่ายพ่อ ซึ่งทำนาอยู่บ้านวัดโบสถ์ ตำบลเกาะหวอด อำเภอปากพนัง

การเดินทางมายังวัดโบสถ์ครั้งแรก ผู้ศึกษาพบว่า วัดโบสถ์ยังเต็มไปด้วยผืนนาที่อุดมสมบูรณ์เป็นส่วนใหญ่ แม้ว่าพื้นที่ของหมู่บ้านอื่นๆ รอบๆ จะเริ่มเปลี่ยนแปลงไปเป็นสวนผลไม้บ้าง สวนสนบ้าง สวนปาล์มบ้าง ที่นี้ดูแตกต่างจากบ้านแม่เฒ่าของเบนซ์ที่หูล่องอย่างมาก ที่นี้ยังมีผู้คน

อาศัยอยู่ให้เห็นริมถนนที่ใช้เดินทางเข้าสู่ตำบล แต่ก็คล้ายตลาดปากพ่องที่ผู้คนที่อาศัยอยู่ล้วนแล้วแต่เป็นคนในวัย 40 ปีขึ้นไป และเด็ก ๆ ในวัยเรียนระดับชั้นประถมศึกษา มากกว่าที่จะเป็นคนในวัยอื่น ๆ

หลังจากกลับมาจากเกาะทวดในครั้งนั้น ทำให้ผู้ศึกษาตัดสินใจเลือกพื้นที่บ้านวัดโบสถ์ตำบลเกาะทวด เป็นสนามเพื่อทำการศึกษาในเชิงลึก ด้วยเหตุผลที่มีนัยสำคัญต่องานว่า พื้นที่แห่งนี้ยังมีครอบครัวที่มีกิจกรรมอาชีพให้เห็นอย่างหลากหลาย ทั้งครอบครัวที่ทำนา เป็นอาชีพสืบทอดกันมาหลายชั่วอายุคน ครอบครัวที่เปลี่ยนแปลงกิจกรรมอาชีพไปสู่สวนพืชเศรษฐกิจบางส่วน หรือครอบครัวที่มีได้ประกอบอาชีพในภาคเกษตรอีกต่อไป ซึ่งความหลากหลายนี้ของครอบครัวที่บ้านวัดโบสถ์น่าจะสะท้อนให้เห็นภาพแห่งการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ปากพ่องได้

ส่วนอีกเหตุผลคือ เรื่องสถานะและการวางตัว รวมทั้งการหาที่อยู่อาศัยเป็นระยะเวลาานด้วยความช่วยเหลือของลุงดิษฐ์ พ่อของเบนซ์ ที่ช่วยพาผู้ศึกษาไปฝากฝังให้รู้จักกับลุงมั่ง ผู้ซึ่งเป็นพี่ชายของลุงดิษฐ์ หรือมีฐานะเป็นลุงของเบนซ์ ลุงมั่งอยู่ที่บ้านเพียง 2 คน กับป้าเขียว ผู้เป็นภรรยา ส่วนลูก ๆ ทั้ง 4 คน แยกย้ายไปอาศัยอยู่ที่อื่น ทั้งเพื่อศึกษาและประกอบอาชีพ ทำให้บ้านของลุงและป้าเขียวมีความสะดวกพอที่จะให้ผู้ศึกษาได้เข้ามาพักอาศัย รวมทั้งฝากท้องกินข้าวปลาอาหารในการดำเนินชีวิตประจำวันได้

2. วิธีเก็บรวบรวมข้อมูล

2.1. ศึกษาจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ เอกสารและรายงานประจำปีจากหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง เช่น องค์การบริหารส่วนตำบลเกาะทวด สำนักงานเกษตรอำเภอปากพ่อง เป็นต้น รายงานวิจัย วิทยานิพนธ์ และหนังสือ เพื่อนำมาเป็นข้อมูลพื้นฐาน ในการทำความเข้าใจในการเก็บข้อมูลภาคสนาม และในการวิเคราะห์ข้อมูลต่อไป

2.2. ใช้การศึกษาแบบสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม (participant observation) โดยผู้ศึกษาเข้าไปร่วมอาศัยอยู่ในชุมชนเพื่อเรียนรู้วิถีชีวิต และเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ในชีวิตประจำวัน เพื่อทำความเข้าใจสังคม และใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth Interview) ในการเก็บข้อมูล โดยใช้เทคนิคการสัมภาษณ์ในรูปแบบต่างๆ ตามวาระและโอกาสที่

เหมาะสม ในรูปแบบการพูดคุยและเป็นทางการและไม่เป็นทางการ ตามประเด็นคำถามในการสัมภาษณ์ที่กำหนดไว้

3. **แนวคำถามสำหรับเก็บข้อมูลภาคสนาม** ที่จะใช้เพื่อเก็บข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่าง โดยในการสัมภาษณ์จะแยกข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่างออกเป็น 2 ระดับคือ

ระดับชุมชน

ผู้ศึกษาจะเน้นสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างซึ่งเป็นระดับผู้นำชุมชนซึ่งเป็นผู้ที่เป็นทางการ เช่น สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน นักพัฒนาชุมชน และผู้นำอย่างไม่เป็นทางการ เช่น ผู้อาวุโสของชุมชน คำถามที่เน้นสอบถามในเรื่อง

- ข้อมูลการเปลี่ยนแปลงประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ การเมือง ของชุมชนในตำบลเกาะหวด
- บทบาทของกลุ่มผู้นำทั้งทางตรงและทางอ้อมต่อชุมชน ทั้งทางด้านสังคมและเศรษฐกิจ
- ข้อมูลเกี่ยวกับรัฐ ทางด้านนโยบายและทิศทางการพัฒนาที่เข้ามาเกี่ยวกับช่องกับพื้นที่ ตลอดจนบทบาทของผู้นำต่อทิศทางของนโยบายรัฐนั้นๆ

ระดับครัวเรือน

ผู้ศึกษาจะทำการเลือกสัมภาษณ์เชิงลึกกรณีศึกษาในระดับครัวเรือน จากหมู่ที่ 5 บ้านวัดโบสถ์ ตำบลเกาะหวด ซึ่งประกอบอาชีพเกษตรกรรมในลักษณะต่างๆ โดยตั้งเกณฑ์ในการพิจารณาไว้เบื้องต้น คือ เกณฑ์ความหลากหลายในการประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจ

การจำแนกบุคคลตามเกณฑ์นั้น อาศัยการจัดจำแนกผ่านเกณฑ์ตามความเข้าใจของผู้คนในชุมชน และผู้ให้ข้อมูล

ประเด็นคำถามสำคัญในการสัมภาษณ์ เพื่อทำความเข้าใจการดำเนินชีวิตของแต่ละกรณีศึกษา กำหนดโดยอาศัยแนวความคิดเรื่องพฤติกรรมทางเศรษฐกิจของชาวนาทั้งของ สก็อต พ็อพกินส์ คายส์ และเคียร์นี เป็นประเด็นในเรื่อง

- ข้อมูลเกี่ยวกับครัวเรือน เกี่ยวกับครอบครัว และเครือญาติ เพื่อทำความเข้าใจโครงสร้างความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจสังคมของครอบครัว และเครือญาติ ความช่วยเหลือและความร่วมมือระดับชุมชนซึ่งสัมพันธ์กับกิจกรรมการประกอบอาชีพ
 - สมาชิกในครอบครัว (อายุ / เพศ / อาชีพ / การศึกษา) และเครือญาติ
 - ทุนและปัจจัยการผลิต
 - แหล่งที่มาของรายรับ
 - กรรมสิทธิ์ที่ดิน
- ข้อมูลด้านเศรษฐกิจ เช่นในเรื่องเกี่ยวกับอาชีพ รายรับ ทุนและปัจจัยในการผลิต การแลกเปลี่ยนในระบบตลาด เพื่อเป็นฐานในการทำความเข้าใจในประเด็นเรื่อง โอกาสและความสามารถในการลงทุนหรือสร้างทางเลือกในการประกอบอาชีพ และกิจกรรมทางเศรษฐกิจ เนื่องจากผู้ศึกษาต้องการดูเงื่อนไขในการเปลี่ยนแปลงและทางเลือกทางเศรษฐกิจเป็นประเด็น จึงจะทำการคัดเลือกกลุ่มตัวอย่างโดยจะแยกเบื้องต้นออกเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มที่ประกอบอาชีพทำนาเป็นหลักโดยไม่มีการเปลี่ยนแปลง และกลุ่มที่มีการเปลี่ยนแปลงจากการทำนาไปสู่กิจกรรมทางเกษตรรูปแบบอื่น หรือปลูกพืชชนิดอื่น หรือกิจกรรมนอกภาคเกษตรกรรม โดยมุ่งศึกษาว่าในครัวเรือนนั้นใครเป็นผู้ตัดสินใจ ด้วยเหตุผลอย่างไร มีเงื่อนไขหรือปัจจัยเสริมอย่างไร
 - ผลผลิตที่ได้จากการผลิตเก็บไว้บริโภคหรือขาย แบ่งส่วนอย่างไร ขายให้ใคร
 - นอกจากการทำนา มีการปลูกพืชผลชนิดอื่นๆ หรือไม่ ปลูกเพื่อวัตถุประสงค์ใด
 - มีการช่วยเหลือกันซึ่งกันและกันในการผลิตหรือไม่ มีกิจกรรมอะไรบ้างในอดีตและปัจจุบันแตกต่างกันหรือไม่ เปลี่ยนแปลงไปตั้งแต่เมื่อไหร่
 - การวางแผนจัดการต่อความเปลี่ยนแปลงในอนาคต (เมื่อชุมชนมีทิศทางการเปลี่ยนแปลงอาชีพ/ความเป็นอยู่)
 - การตัดสินใจ การลงทุน

- การตัดสินใจเลือกปลูกพืช เลือกรพันธุ์ หรือวางแผนการผลิต (รวมทั้งการได้มาซึ่งที่ดินในการผลิต ในกรณีที่ไม่มีที่ดิน) ในแต่ละครั้ง / ปี ใครเป็นผู้ตัดสินใจเป็นหลัก วางแผนโดยข้อมูลหรือเหตุผลอย่างไร มีความคาดหวังต่อการลงทุนในแต่ละครั้งหรือไม่ อย่างไร
 - เคยมีการเปลี่ยนแปลงในการผลิตหรือไม่ (เปลี่ยนพันธุ์พืช หรือเปลี่ยนแปลงประเภทของการผลิต) ในการตัดสินใจเปลี่ยนแปลง มีการหาข้อมูล หรือมีเหตุผลในการตัดสินใจอย่างไร อยู่ในช่วงเวลาหรือบริบทอย่างไร ในการเปลี่ยนแปลงนั้นใครเป็นคนแรก / กลุ่มแรกในการเปลี่ยนแปลง
 - ถ้าต้องการลงทุนหรือในการตัดสินใจขยายการผลิต ใช้ทุนจากไหน ต้องกู้ยืมหรือไม่ ถ้าต้องกู้ยืมจะไปกู้ยืมจากไหน/จากใคร
 - ในการเปลี่ยนอาชีพที่เกิดขึ้นมีเหตุผลในการตัดสินใจอย่างไรในการเปลี่ยน และเปลี่ยนจากอาชีพอะไรมาเป็นอะไร มีการย้ายถิ่นฐานหรือไม่
 - ความคาดหวังต่ออนาคตของ ทั้งตนเอง ครอบครัวและทายาท ในทางเศรษฐกิจ
- ข้อมูลด้านสังคม
- ความสัมพันธ์กับรัฐ นโยบายและการพัฒนาของรัฐที่เกิดขึ้นในชุมชน และผลกระทบในระดับครัวเรือน
 - หน่วยงาน/โครงการของภาครัฐเข้ามามีบทบาทหรือสนับสนุนในเรื่องอาชีพในด้านใดบ้าง อย่างไร ในรูปแบบใด กิจกรรมนั้นเกิดขึ้นในช่วงเวลาใด

- โครงการของรัฐที่เกิดขึ้นในพื้นที่ประสบความสำเร็จหรือล้มเหลว ชาวบ้านมีความคิดเห็นอย่างไรต่อกิจกรรมที่เกิดขึ้นต่างๆ มีการให้ความร่วมมือในกิจกรรมดีหรือไม่ หรือมีการต่อต้านหรือไม่
- ในแง่การดำเนินชีวิต โดยสนใจเรื่องโลกทัศน์และการให้เหตุผลในการดำเนินชีวิตและพฤติกรรมทางเศรษฐกิจ
 - ความเชื่อหรือแนวคิดที่มีในการดำเนินชีวิต /ในการทำงาน เพื่อให้ชีวิตส่วนตัวและครอบครัวประสบความสำเร็จ
 - กรณีตัวอย่างความสำเร็จและความล้มเหลวในทางเศรษฐกิจ /การลงทุน / การใช้ชีวิตในทัศนคติของผู้คนในพื้นที่ที่มีความคิดเห็นเช่นใด อธิบายต่อสถานการณ์และเหตุผลอย่างไร (อาจจะบูรณาการตัวอย่างในการถามตามแต่ข้อมูลที่ได้)